

НАЦИОНАЛЬНАЯ
Хөрек өйгөн бодалдар
А.С.ПУШКИНА
Өруктар
каалама бе?

4

«Ус-шеверлер хоорайы»

5

Хүннүд чидиг айтырыгы

8

Эң-не чо-
гаадыкчы
аныяк-
өскөн

Хем-
сугда чел-
кудурук
бар эвес...

№ 52 (18479)

1995 чылдың
август 31-де үнүп эгелзэн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Салар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың

апрель

29

вторник

«ШЫН» солуннун хүннери — Барыын-Хемчик кожуунда

Апрель 24-25-те «Шын» солуннун редакциязының ажилдакчылары Барыын-Хемчик кожуунга аалдап четкен. Кол редактор Инна Дамба-Хуурак, хоочун журналист Владимир Адамба, экономика кил-кизинин редактору Азия Тау, чурук тырттырар корреспондент Чингис Ааа кожууннун албан ерлеринин ажилдакчылары, малчын өг-бүлелер, эрзэженнер чөвүлелин хоочуннары дээш, он-даа өскелер-биле кұражып, кожууннун ийдирылы-биле таныш-ан.

(Уланчызы 3-кү арында).

Малчын Светлана Куулар үйнуу Начын-биле.

Шупту тиилекчилер силер!

«Чылдың башкызы-2014»

Тываның күрүне филармониязынга «Тыва Республиканың чылдың башкызы — 2014», «Тыва Республиканың чылдың кижизидикчи башкызы — 2014», «Чылдың аныяк специализи — 2014» болгаш «Бүгү-Россияның тыва дыл, орус дыл башкыларының мастер-класстары» Бүгү-россияның регионалдыг чадазының башкылар мөөрейинин түннелдерин үндүрген байырлал болуп эрткен. Аңаа башкылар ниитилелин тергиннеринден шилиттинген тергиннерни хүндүткөп байырлаан.

Чылдың аныяк специализи
Чаяна ДОМААЛАЙ.

Беш хонуктуң дургузунда мөөрейинин киржикчилери боттарының билиг-мергежилин, арга-дуржулгазын, чаа бодалдарын, технологияларын республиканың

башкылар ниитилежилгезинге бараалгаткан. Мөөрейлер киржикчилеринин билиг-күжүн шенээринге, мергежилдин бедик деңнелдин илередиринге улуг дузалыг анал-ла, бо мөөрейинин түннелинде республиканың башкыларының эң-не эки көргүзүглери көстүп келир деп тур.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бии-хемчилернин айтырыглары

Бии-Хем кожууннун хөгжүлдезинин болгаш келир үдеги сорулгаларының дугайында айтырыгны Чазак Даргазының оралакчызы Сергей Огневка удурткан ажилчын бөлүк бии-хемчилер-биле сайгарган.

Баштайгы хүнде ажилчын бөлүк кожууннун суурларынга чорааннар, даартазында кожуун чагыргазының хуралдаар залында удурткучулар-биле болгаш чурттакчылар-биле ужурашканнар. Чыылган чон-биле харылзааны «айтырыг-харыы» байдалдыг кылдыр тургускан, баштай 2013 чылда республиканың чедишкиннеринин дугайында фильмин көргүскөн. Кожууннун ишчилеринин ажил-инин көргүскөн роликтин база чыылганнар сонуургааннар. Чамдык чедишкиннер кожуунда бар, чижээ, «Чаңгыс суур-чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин күүселдезин езугаар 11 төлөвилелди кириген, ол күүсеттинген. Эң улуг дээр төлөвилел күүсеттинеринин кырында келген, ол дээрге «Аржаан» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинге сүт болбаазырадыр модуль цехти тургузары. Эрткен чылын ол бүдүрүлгө (удурткучу Нелли Чамзы) «ТР-де эң эки сүт хүлээп алыкчызы» деп алдарга четкен. Чондан чыгган сүдү 300 тонна четкен. «Туран» КХН-де

(удурткучу Юрий Тыхеев) сүт савалаар биче цех чогумчалыг ажилдап турар.

Бодунун соңгукчуларының чагыглары-биле ТР-ниң ДХ-ниң депутаты Лидия Хөвемей таныштырган. Ол дээрге газ-биле хандырылганың, Ленинка суурда ФАП-ты хаар деп турарының, чургайлыг телевидениеже шилчээрлеринде медээ дамчыдылганың багайының дугайында болгаш өске-даа айтырыглар болган. Өг-бүлөгө болгаш уругларга дуза чедирер төптүн директору Алекмаа Ховалыг социал албан черлеринге оруннаар санын кызырып болбас деп санаан. Чогумчалыг эвес өг-бүлелеринин ажи-төлүн ол төптөр ашкарып-чемгерип турар. Өөредилге эргелелинин начальнигинин оралакчызы Сергей Маады Марк Оюн аттыг Культура бажынын септээринге, хоорай парыгын чаартып кылырынга дузалажырын дилзэн. №1 школаның директору Людмила Лисина школаның оран-савазын барып көөрүнчө ажилчын бөлүктү чалаан, чер шимчээшкининин соонда ол бустур четкен деп байдалга келген. Уруглар өске оран-савалар кезип, харын-даа үш ээлчегде өөренип турарлар.

Тургустунган айтырыгларга чогумчалыг харыылар бердинген.

Хүннүд медээзи

Чаа специалистер немежир

Тываның муниципалитеттеринге инвестиция төлөвилелдерин хайгаараар талазы-биле специалистер ажилдап эгелээр.

Бо херекке эгелекчи кылдыр шилип алган беш кожууннун ийизи стандарт 2.0 — муниципалитеттин девискээринге бизнес чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының системазын тургускан черлер болуп турар. Төлөвилелди башкарып турар Тываның Экономика яамызының дыңнатканы-биле алырга, Таңды болгаш Каа-Хем кожууннарның чагыргалары төлөвилел офистерин ажитканнар, аңаа муниципалдыг стандартты ажилдап кылыр болгаш шингээдир талазы-биле ажилды боттандыраар, кожууннарның девискээрлеринде ажилдап турар инвестиция компанияларының сайгарлыкчыларының болгаш төлээлекчилеринин аразындан эксперт бөлүктери база ажилдаар. Экономика сайыды Елена Каратаеваның чугаалап турары-биле алырга, 2.0 стандарттын ажилының баштайгы түннелдерин эксперт бөлүктери апрель төнчүзүнде-ле көргүзөрлер.

Эң баштай кылыр ажилдарның бирээзи — инвестицияның байдалдарын экижидеринин талазы-биле чөвүлелдер хевирлиг эргелеп-башкарылга черин тургузары, ол чер инвестиция ажил-чорудулгазының бүгү талаларының кол башкарыкчызы болган эксперти болур. Оон аңгыда ол боттук хемчеглерден аңгыда, чагыргаларның штадынга инвесторлар-биле ажил болгаш инвестиция төлөвилелдерин хайгаараар эргелиг специалистерни кириери база чугула. Муниципалдыг стандартын «орук картазында» инвестицияга хамааржыр ыяап күүседир 14 негелдени кириген.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

ШУПТУ ТИИЛЕКЧИЛЕР СИЛЕР!

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында.)

Башкы мергежилниң мөөрейлериниң шылгарааннарын илередир хемчег «Бистин чаа школары» деп национал өөредилге төлөвилелин боттандылар сорулга-биле ниити өөредилге адырының чаартылга программасы-биле иштинде эртип турар. Мөөрейниң киржикчилерин жюри кезигүүнеринде кирип турар мурнуку чылдарның тиилекчилери, тургузукчуларның төлээлери, хөй-ниити организациялары, дээди категорияның, ТываКУ-нуң башкылары шийткен.

Байырлыг хемчегни Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак киржикчилерге болгаш башкыларга байыр чедирип, ажыдып тура, башкыларның боттарының ажил-херээнге кызыгаар чок бердингени Тывага, Россияга ниитизи-биле эргежок чугула дээрзин демдеглээн. Ол ышкаш Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден республиканың башкылар ниитилежилгезинге өөрүп четтиришкенин сөстөрүн сөңнөп, оларның ажылы бистин чуртувустун келир үезин тургузуп, аныяк-өскенге быжыг билигин берип турары эң-не кол чүүл дээрзин айткан.

Жюри кезигүү Надежда Охемчик мөөрейниң тиилекчи башкылары-биле.

«Чылдың башкызы — 2014» мөөрейниң эң-не идепкейжи киржикчилеринге, номинация аайы-биле тиилекчилеринге шаңналдар тыпсып турар аразында Кызылдың № 15 лицейиниң башкылар коллективиниң, № 9 гимназияның өөреникчилериниң концерт-көргүзүлгү номерлери байырлыг шинчи кирип каастаан.

Мөөрейниң киржикчилериниң, оларны деткээн эш-өөрүнүң четтикпейн манааны «сылдыс» шагы-даа келген. Байырлыг хемчегниң башкарыкчылары чылганнарның кичээнгейн хаара тудуп, тиилекчилерниң аттарын адаан. «Чылдың аныяк специализи — 2014» номинацияның тиилекчизи Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксы суурдан англи

дыл башкызы Чаяна Домаалай болган. «Тыва Республиканың чылдың кижизидикчи башкызы — 2014» атты Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурнуң «Ручеек» уруглар садының аныяк башкызы Лана Алиева чаалап алган. «Бүгү-россияның тыва дыл, орус дыл башкыларының мастер-класстары» Бүгү-россияның башкылар мөөрейге

Кызылдың Н.Н.Макараттыг № 15 лицейиниң дыл болгаш литература кызы Наталья Белишева ваның адын бо чылын камгалап төлээлээр. А республиканың башкылар ниитилежилгезиниң тергининиң «Республиканың чылдың кызы — 2014» атты Кызыл кожуунуң Сукпак ниити боттумак школарының дыл болгаш литература кызы Анжелика Доржу лап алган. Ол Бүгү-россияның «Чылдың башкызы — 2014» мөөрейге Тыва Республика адын камгалап киржир эр чаалап алган.

Чылдың-на болур башкы мөөрейниң байырлыг хемчег хаап тура, ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Каа-оол Бичелдей бодунуң башкылар чедирешкинине база кичиле башкылар ниитилежилгезин эң-не чугулазын демдеглээн. «Мөөрейниң киржикчи башкылары, лауреат азы номинатор болганындан хамаарылга чыгуу шупту тиилекчилер силер, штергин башкылар силер. Силер Тываның чоргааралы силер деп байыр чедирген.

Валерия КОНГ

Авторнуң тырттыр

Апрель 30 — Өрттөн камгалал хүнү

«БЕЛЕН» ДЕП ҮНӨЛЭЭН

Апрель 24-те Барыын-Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык суурга онза байдалдарны баш удур болдурбазының болгаш ооң уржуктарын чайладыр база онза байдалдар үезинде чурттакчы чонну, девискээрни камгалаары-биле белининиң талазы-биле өөредилге болуп эрткен. Аңаа кожуунуң өрт кезээ, суурлардан өртке удур эки турачы бөлүктөрү, полиция, дүрген эмчи дузазы чедирер албан черлериниң ажилдакчылары киришкен.

Өөредилге езугаар Аянгагы суурнуң чанында арга-арыг өртү өөскээн. Өрттү өжүрүп, ооң уржуктарын чайладырынга кожуунуң чогуур албан черлериниң дериг-херекселин, машина-техниканың байдалын, онза байдалдар үезинде өртчүлөрнүң кайы хире белинин Кызыл

хоорайда ТР-ниң ОБЯ эргелелиниң албан-дужаалдыг специалистери үнөлөп көргөн.

Бүдүн хүн дургузунда уламчылаан өөредилгениң түңнелинде Барыын-Хемчик кожуунуң онза байдалдар талазы-биле харысалгалыг албан черлеринге онза байдалдар айылы тургустунуп келзе, чогуур хемчеглерни чорударынга «белен» деп үнөлөлдү берген.

Профессионал өртчүлөрдөн аңгыда, кожуунуң өртке удур эки турачы бөлүктөрү өрт айылы тургустунуп келзе, чогуур хемчеглерни алыр талазы-биле боттарының бедик арга-дуржулгалыын база өөредилге үезинде көргүскөн. Барыын-Хемчикте ниитизи-биле өртке удур 4 эки турачы бөлүк бар. Эрги-Барлык сумуда бөлүктүн удуртукчузу Александр Кара-Салдың чугаалап

турары-биле алырга, оларның суурунда өртке удур эки турачы команда 3 чыл бурунгаар тургустунган. Ооң тургузуунче 10 киж кирип турар. Эрткен чылын ТР-ниң Чазааның ачы-дузазы-биле өрт өжүрер «Зил -131» марканың автомашинанын ап, ажыглап эгелээн. Өртчүлөр 2012, 2013 чылдарда суурнуң девискээринге өөскээн арга-арыг өрттерин өжүреринге дузалашкан. Мындыг хевирлиг өөредилгелерге доктаамал кирип, арга-дуржулганы байлакшыдары аажок чугула дээрзин А.Кара-Сал чугаалаан.

База бир өртке удур эки турачы бөлүк Хөндөлөң суурдан чедип келген. Ооң 12 кезигүүнериниң бирээзи — херээжен киж, Хөндөлөң сумузуңуң чагырыкчызы Марианна Хомушку. Олар 2012 чылда Бай-Тайга кожуунга болган улуг өрттү өжүреринге дузалашкан. Материал-техниктиг баазында «Зил -131», «УАЗ -469» автомашиналар бар. Хөндөлөңнүң өртке удур эки турачы бөлүктүн кезигүүнери

чүгнери чүглө өрт айылы тургустуну кээрге эвес, а суурнуң ногаанчыдыг чаагайжыдылга ажилдарына база ийкейлиг кирип турар.

Өрттер өөскүүрүнүн айылы үезинде чүглө албан-хүлээлгениң ажилдакчыларының эвес, а өртке удур эки турачы бөлүктөрнүң карак кызыл ажил ижи база улуг салдарны чедирер дээрзин бо хүн эрткен өөредилге бадыйкаан. Ынчангаш апрель 30-де өрттөн камгалап ажилдакчыларының профессионал байырлары таварыштыр шупту өртчүлөргө байыр чедирип, оларның амыр-чок, белен эвес, харын-даа кадыкшыгга болгаш амы-тынга айыылдыг ажил ижинге чедирешкиннерни, ал-боттарына өг-бүлөзунге аас-кежикти йөрээвишкен өрттерге чүглө өөредилгелиг үнүүлүкчүлөр турзун деп күзедивис.

Азияна ТАУ

Чигис СААЯНЫҢ тырттырган

«ШЫН» солуннун хуннери — Барыын-Хемчик кожуунда

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бирги хунде кожууннун өөредилге эр-телиннин, пенсия фондузунун удуртул-ганы-биле база Кызыл-Мажалык суурнун №1 школазының өөреникчилери болгаш башкылары-биле, «Өреге» хоочуннар ан-самблиниң кежигүннери болгаш «Чонар-даш» мастерскаязының төлээлери-биле солун ужуражылгалар болуп эрткен. Кежээ

«Алдын-Булак» МУБ-туң малчыны Сылдыс Кавааның база Барлык сумузуңуң малчын өг-бүлөзи Юрий, Светлана Кууларларның аалдарына барып, көдээ ишчилерниң чы-мыштыг амыдыралын сонургал көргөн.

Үнүүшкүннүң ийги хундө Барлык суурнун «Салгал» уруглар садының кол-лективи боттарының ажил-чорудулгазын солунчуларга таныштырган. А хуннун ий-ги чартында «шынчылар» Хөндөлең суур-

га чедип, «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүл-ге» төлевилелдин киржикчизи Делгер-оол Сарыгларның хлеб быжырачар черинге бар-ган. Ол ышкаш бо сумунун муңчу малчын-нарының бирээзи Юрий, Дина Күжүгеттер-ниң коданынга аалдал четкен.

Барыын-Хемчик кожуунга «Шын» со-луннун хуннеринин дугайында тодаргай ма-териалдарны май айның үндүрүлгелеринде номчуур силер.

Сылдыс Кавааның коданында.

Светлана Кууларның өдээнде хой, инек-тен аңгыда сарлык мал база бар.

Хөндөлеңниң муңчу малчыннары — Юрий, Дина Күжүгеттер.

«Шынның» шынчы номчукчузу «Өрегениң» хоочуннары.

Кызыл-Мажалык №1 школаның 1-ги классчылары баш-чы Ирина Тарханова-биле.

«Салгал» уруглар садының уруглары.

Кызыл-Мажалык №1 школаның күш-ажыл кабинетиде.

«Чонар-даш» мастерскаязының ме-тодизи Аяс Монгуш.

Чаңгыс СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Хуннун медээлери

Чылдагаанын тодарадыр

Элегес-Аксының коррекциялыг школа-интернадынга сургуул-дарның хораннанган чылдагаанын тодара-дыр тускай комиссия-ны Тываның Чазаа тур-гускан.

Чазак Даргазының ора-лакчызы Анатолий Дамба-Хуурактың дыңнатканы-би-ле алырга, республиканың Кадык камгалал яамызы апрель 27-ниң медээзин езу-гаар уругларның кадык-шыл байдалы чүгээр. Рес-публиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинче кирген 16 уругнун ийизин шинчээн соонда чандырып-кан, арткан он дөрт кижиниң байдалы чогумчалыг. Когараан дөрт кижик республиканың уруглар эмнелге-зинде чыдар, амы-тыны кес кырынга келген турган уруг-нун байдалы харын аар, үш кижиниң оон чүгээр болуп турар.

Школачыларны эмнээриниң талазы-биле бүгү хемчеглер алдынып турар. Эмнер саттыгган, анализ-тер алдыгган, оларның түн-нелдери удавас билдинер. Тываның Чазаанга хамчыкка удур комиссияның эээлчег чок хуралы болган, аңаа уругларның хораннанган чылдагаанын тодарадырын, аарыг кижилерниң кадык-шылын доктаамал хайгаар-алга алырын чогуур чер-лерге дааскан.

Аныяк мөгелерниң чедишкени

Апрель 24-27 хунне-ринде Сочи хоорайга аныяк спортчулар ара-зынга хостуг хүрешке маргылдаа болуп эрт-кен.

Ону Олан Саттың эжи, делегейниң дөрт дакпыр чемпиону, Олимпий оюнна-рының ийи дакпыр чемпио-ну Бесик Кудуховтуң чырык адынга тураскаадып эрттир-ген.

Россияның 350 аныяк спортчулары киришкен мар-гылдаага Начын Куулар — 60 кил деңзиге, Арзыл Артыш-оол 50 кил деңзиге шүглүп үнгеш, хүлер медальдарны чалап алганнар.

Олар кайызы-даа ийи аңгы регионну төлээлеп киришкен: Начын Куулар — Тыва биле Красноярск крайны, Арзыл Артыш-оол — Тыва биле Кемерово об-ласты.

Бүгү Россия чергелиг хостуг хүреш маргылдаа-зының дүрүмү-биле тиилек-чилер делегей биле Европа чемпионаттарынга чуртун төлээлээр эргелиг болган.

ТР-ниң албан-езузуңуң сайтызындан.

ХЕРЕЧИЗИ — ЧУРУКТАР

Тыва биле Россияның дем-нежилгезинин 100 чылынга уткуштур найысылал Кызыл хоорайны арыг-шевер хевир кирир талазы-биле улуг ажылды республиканың Чазаа, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ийи-үш чыл бурунгаар чорудуп эгелзэн. Оларның күженишкениниң ажылының ачызында 1960-1970 чылдарда туткан, үр үе дургузунда септелгизинен бажыңнарның септелгезинге чугула херек акша-төгөрик төптен кээп турар. Оон түңнелдери 2013 чылда чонунуң караанга көскү апарган — Кызыл хоорайның кол кудумчуларында чамдык бажыңнарның даштыкы хевир аян кирген.

«Жилсервис» эргелел компаниязының кол инженери Эдуард Күдерниң чугаазы-биле алырга, «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын эде тударынга деткимче фондузунуң дугайында» № 185 федералдыг хоойлу езугаар эрткен чылын 11 бажыңның капитал септелгезин чоруткан. Ол дээрже Гагарин кудумчузунда №6, Кочетов кудумчузунда №6, Кызыл Партизаннар кудумчузунда №27, Крылов кудумчузунда №11 «а» дээш, өске-даа бажыңнар-дыр. Плана кирген бажыңнарны «Сокол-Строй», «Каменщик», «ЖЭУ-2», «Олимпиада» деп кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдер «Жилсервис» эргелел компаниязы-биле керээ езугаар септээн. Септелгениң шынарынга чигзиниг Ленин кудумчузунда №12 бажыңның чижээне тыттып кээр-дир. 1960 чылдарда туткан бажыңның ханазының штукатуразы дүшкен черлерни малгаштааш, чырык кызыл өңүг кыл-

дыр чугайлапкан соонда, ийи-үш хонганда малгажы хоорлуп бады барган. Ханадан хозалы берген эрги штукатураны хоора шалпайн, кырындан өл чугай-биле чугайлаптарга, хоорлуп баткан дээрзи тудугга омаа-хоң кижилерге безин билдингир болган. Аңаа ажылдап турган тудугчулар бажыңның ханазын катап малгаштаар, чугайлаар ужулга таварышканнар. Час дүжүп, агаар чылып кээрге, бажыңның штукатуразы тигленип, хоорлуп эгелзэн.

Бажыңның подъездизинге пластик соңгаларны салырын салгаш, бажыңның даштыкы девискээрин чырыдар «кобра» деп адаарывыс сайгылгаанның ток дамчыдар демир удазын-нарын үзе кезип каапкан. Ону катап кожуп бериңер деп бажыңның чурттакчылары негээш, ол бистиң херээвис эвес деп харыны алганнар. Бажың чоогу кыштадыр чырык чок кыштаан. Подъездилерниң иштинге база кандыг-даа септелге чорутпаан. Мындыг «капитал» септелге болган.

Тыва биле Россияның 100 чыл байырлалына уткуштур найысылал Кызылды аян-шинчи кирир организацияларның ажылының шынарынга негелдени күштелдирери чугула. Оларның багай ажылы республиканың удуртулгазының Кызыл хоорайның септелгезинге акша-хөрөңги тывар талазы-биле күженишкенин шоолула үнелевейн турарының чижээ-дир деп болур-дур.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.
Чуруктар авторнуу.

ЧУРУКТАРДА: Ленин кудумчузунда №12 бажыңны катап-катап септел турганы, хананың амгы үеде байдалы.

ОРУКТАР КААЛАМА БЕ?

Чер-черлерде болуп турар орук озал-ондактары, ылаңгыя школа назылыг уругларның орук кежи бар чорааш, машина-балгатка тавартып турары ниитилелдин дүвүрелин болдуруп турар.

«Орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунуң күрүне инспекциязының (ОШАЧКИ-ниң) ажылдакчылары улуг күженишкенин үндүрүп турза-даа, республиканың автомобиль оруктарында байдал нарын болуп артпышаан. Мында дүвүрениң байдал дээрже, харысалга чок чолаачыларның уржуундан оруктарга бистиң хамаатылары-выстың, эргим ажы-төлүвүстүң амы-тынындан чарлып турары.

Орук озал-ондаан эвээжедир азы ону болдурбас дизе, өг-бүлеге кижизидилгени чогулгалыг чорударындан дорт хамааржыр деп бодаар мен. Шын чурумга кижизиттинген кижилер оруктарга үен-даян чорбас, бодунуң машинасында пассажирлериниң амы-тыны, кадыкшылы дээш харысалгалыг, оларны айыыл-халапка таварыштырбас, өске чолаачыларга озалдыг байдалдар тургуспас болур. Өг-бүлеге шын кижизидилге ооң материалдыг хандырылгасындан болгаш чуртталганың өске-даа чогулгалыг байдалдарындан эвес, а кежигүннериниң мезү-шынарындан хамааржыр. Ада-ие эвээш эвес акша-хөрөңги-биле машина-балгат садып алгаш, уругларының орукка айыыл чок чоруурун бодавайн, өртег херекселдерин садарындан акшазын харамнаныры элдептиг. Ийе, бодунуң уруунуң өлүмүнге чедерин кым-даа күзевези билдингир, ынчалза-даа мындыг тоомча чок чорук улуг халапка чедирип болур дээрзин утпаза эки. Улуг педагог Ян Амос Коменский: «Багай кижизиттинген кижини эде кижизидери дег берге чүве чок» — деп чугаалаан болгай.

3 хардан 8 хар чедир уруг улуг кижилерниң чагыг-сөзүн бирден-бирээ чокка эки сактып алыр. Кудумчуга орук дүрүмүн сагыырын уругга айтып бээри чугула: бичии кижини эки сургаарга, ол боду безин ада-иезин кижизидип, орук шимчээшкениниң дүрүмнени сагыырынче боду кыйгыра бээр. Авазы орукту шын эвес черден кежерге, уруу чемелептер, машинага чорааш, айыыл чок чоруктуң куржаан кедип алырын ачазынга сагындыра бээр дээн чижектиг. Бистиң бөгүнгү кол сорулгавыс орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруун чавырылдырынга күрүнениң болгаш хөй-ниити организацияларының, иштики херектер органнарының күженишкенин хаара тудары. Бо ажылга оларның улуг киржилгезин чедип алыр херек. Хамааты кижилер бүрүзү орукка айыыл чок чоруу дээш онза харысалгалыг болур. Мону чедип алырда, шупту бир демниг болурувус эрге-жок чугула-дыр ийин.

Республиканың адалары-

ның шуулганынга Тыва Республиканың Баштыңы—Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол хөй-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалынче чыылганнарның кичээнгеин угландырып, ол ажылга идепкейлиг киржиринче адаларны кыйгырган. Бо талазы-биле кылыр чүүлдер-ле хөй. Чижээ, эки тура улусчу дружиналар-дыр. Оларның хоорайларда, суурларда тургустунганы шын. Кажан хөй-ниити черлеринге дежурныйлаар үези кээрге, олар колдуунда чырыдып каан кудумчуларга доктаагаш, тарап чана бээри чажыт эвес. Оларны орук шимчээшкенин хайгаарап турар албанның ажылдакчылары-би-

“ Кижилерниң арын-ниңиң оттуруп чырык Чер кырынга хилис чурттаа херээ чок, төрөөн чуртунга ажыкты кылдыр чурттаар деп бөдүң шын кижилерниң медреселинче сиңирер чедип алыр ужуруг бис.

ле кады чүге дежурныйладып болбазыл? Ынчан оруктарга чүгле дүрүм хажыдыкчыларын илередир эвес, «кайгалдар» эътти кайыын алгаш, машина-зында чүдүрүп алганын безин тодарадып болгай. Шак ынчаар мал-маган оорлаар чоруктарның оруун дуглаарынга база деткимчени хөй-ниити көргүзүп болур-дур ийин. Оорларның уржуундан чурттакчы чон, республиканың экономиказы-даа когарал турар.

База бир чугула айтырыг мени дүвүредип чоруур. Бистиң дыка хөй чаңгыс чер-чурттугла-рывыс, ылаңгыя көдээ суурларда чурттап чоруурлар, арагаже аажок дүлдүнген дизе, частырыг болбас. «Багын чугаалаарга, бачыды арлыр» дижир болгай, ынчангаш бо айтырыгны оюп-кыйып турбайн, дорт чугаалаар болза эки. Назыны аныяк, ол хирезинде кижилер дүрүзүн оскундур, арны-бажын карартыр арагалап алган чоруур эр-даа, херээжен-даа кижилер эвээш эвес. Ындыгларның хөй кезии көдээге ижип, аңаа арага тывылбас апарга, хоорайже кирип кээп, мында бок төккен черлерде черлик ыттар-биле кады чимзенип чоруп турар. Чаржынчыг-даа, кээргенчиг-даа.

Оон-даа коргунчуг чүүл—арагалаашкынның уржуундан аныяктарның салым-чаяанының, уран талантызының чидип турары. Бир эвес «ыт ишпес ажыг суг»-биле холбашпаан болза,

Херек өйгөн бодада

олар кандыг-даа эртем адышкынын кылып, чаа шап продукциязын бүдүрүп, шул чогаалды бижип болур. Кезиң төлөптиг хамаатылар эки специалистерин, билдик удуртукчуларын ынчаар за чидирип турар бис деп даар мен. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының чанында Хөй-ниити чөвүлелин чоокта чаа болган хуралы хөй-ниити ажылдакчылары черлерге арагалаашкынга идепкейлиг демиселди чорудуспир холумактыг суксун садып, «адресстерни» доктаамал наар, арагалаарынга сунду ада-иелерни чыыштарга сгарар деп шийтпирни хүлд алган.

Кижилерниң арын-ниңиң оттуруп чырык Чер кырынга хилис чурттаа херээ чок, төрөөн чуртунга ажыкты кылдыр чурттаар деп бөдүң шын кижилерниң медреселинче сиңирер чедип алыр ужуруг бис. Бистиң ниитилеливиске чаагай амдыралды тургузар дээн күженишкенин чон канчал-даа

киир, аңаа идепкейлиг киржи дээрзинге чигзиниг турбас деп, Эдуард Эник-оолович чугаалады.

Амгы үеде ИХЯ-ның чанында Хөй-ниити чөвүлели бо айтырыгга же кичээнгеини шыңгырадып чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

2014 чылдың 3 айында республиканың девискээринге 55 орук озал-ондаа демдеглеттинген. Оларны хөй кезии Кызыл хоорайда болгаш 31 орук озал-ондаанга 8 кижилер амы-тынындан чарылган, 39 кижилер бажыланган. Эзирик чолаачының буруузу-биле Би-Хем кожуунга 2, Тандыга 1, Тес-Хемге 1, Чөөн-Хемчикке 1, Барыын-Хемчикке 1, Кызыл хоорайга 4 орук озал-ондактары демдеглеттинген. Черле ынчаш, сөөлгү үеде бо кожууннарда автоорук озал-ондактары көвүдеп турар. Бо үениң дургузунда республикага «Эзирик чолаачы» деп ОШАЧКИ инспекторларының чоруткан акциязының түңнелинде эзирик 134 чолаачыны туткан, 169 автомашинаны тускай үгектерге тургускан.

Бо чылдың 3 айында бичии уругларның киржилгези-биле орук озал-ондаа болган.

Эдуард ДАГБА-ЛАМА.
ТР-ниң ИХЯ-зының чанында Хөй-ниити чөвүлелинче кежигүнү.

ЧУРТУНГА ЫНАК БОЛГАШ ПАТРИОТЧУ БОЛУРУ ДЭЭШ...

«100 ажыдышкын болгаш тывыш»

Бо чылын Тыва Россияның демнежилгезининг база найыскал Кызылдың тургустунганын 100 чылдаанынга тураскааткан байырлыг хемчеглерни эрттирип, бодунуң төөгүзүнге база бир арынны ажыдар.

Байырлалдар-биле дүжүткүр чылда республиканың демнежилгезинде онза, солун кандыг хемчеглер эртпейн турар дээрл. Оон-биле чергелештир Орусия биле Култура чылдарында тураскааткан хемчеглер база эрттир турар.

Чараш, онзагай темаларлыг төлевилелдер боттанып эгелээн. Оон бирээзинге республиканың юбилейлиг хемчеглеринге тураскааткан ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының «100 ажыдышкын болгаш тывыш» төлевилели хамааржыр. Информастыг-методиктиг дет-кенини Уругларның немелде өөредилге, Республиканың кижизидилге сайзырадылганын төптери болгаш «Салгал» уруг-

ларның хөй-ниити организация-зы боттандырып турар.

Ады безин онзагай, кичээнгейни хаара тудуптар «100 ажыдышкын болгаш тывыш» деп төлевилелдин дугайында Республиканың уругларның немелде өөредилге төвүнүн турисчи-чурт-шинчилел килдизинин эргелекчизи Полина Николаевна Серен-оол-биле (чурукта) ужуражып, тайыл-

бырны алдывыс.

— Чаа төлевилелдин кол сорулгазы — салым-чаяанныг уругларны илередири болгаш оларны деткири, өзүп оор салгалдың хөй талаалыг бот-сайзыралын боттандыры, бодунуң кожунунуң, хоорайының, суурунун төөгүзүңге сонургалын оттурары. База ол ышкаш аныяк-өскенни төрөөн чуртунга ынак, патриотчу болурун хевирлээри. Төлевилел үш чадалыг: биргизи — муниципалдыг тургузулганың школаларына; ийгизи — кожуун чергелиг; үшкүзү — республика чергелиг. Төлевилелге төөгү-чурт-шинчилел ажылдары, литературлуг эсселер, очерктер, чуруктар, фото-чуруктар дээш, оон-даа өске солун ажылдарын кижикчилер кириштирген.

Амгы үеде төлевилелдин кожуун, хоорай чергелиг чадалары доозулган. Аңаа ниитизи-биле республиканың 15 кожууну, 2 хоорайы болгаш Тыва Республиканың кадет школары

киришкен. Кожуун чергелиг чадазынга «Аныяк шинчилекчи-башкы», «Бис Тываның чурт-такчылары бис», «Мээң эргим чаңгыс чер-чурттугларым», «Мен — шинчилекчи мен», «Төрөөн аттар», «Төөгүнүң эрткен үезинче аян-чорук», «Тыва — бөгүн» тергинин фото-ажыл, «Мээң чуртум» деп темаларга уругларның эң-не эки чураан чуруктары болгаш оон-даа өске номинацияларга ажылдарын шилээн.

Төлевилелге республиканың 2554 өөреникчизи болгаш өөредилге албан черлеринин башкылары база уруглар садтарының кижизиттирикчилери биле кижизидикчи башкылары киришкен. Мөөрейниң кожуун чергелиг чадазының тиелекчилери боттарының ажылдарын республика деңгелдиг шилилге кезээнге дужаап турар.

Төлевилелдин республика чергелиг чадазын мөөрей 10 аңгы номинацияга эрттирер. Бо хүнде 642 ажыл кирген. Шилилге кезээнге шинчилел

ажылдарының резенциялары, чогадыкчы болгаш таныштырылга ажылдарын үнелеп көөр. Эки резенция бижээн кижилер улаштыр киржир эргелиг.

Черле ниитизи-биле алырга, бо ышкаш төлевилел амгы шаңгы аныяк-өскениниң кижизидилгезинге, угаан-медерелинге ажыктыг болгаш улуг ужур-дузалыг. Чүге дизе төлевилелдин номинация аайы-биле бир теманы шилип алгаш, өөреникчи кижиге ол теманың дүүштүр медээлерни чыып алыр эвес, а харын-даа аңаа хамаарыштыр тыттып келген төөгү-үндезинниң материал бүрүзүн, ону долгандыр турар делегейни бүрүнү-биле сайгарып көөр болгай. Төрөөн суурунун, хоорайының үндезилетинип тургустунганының төөгүзүн өөренип, шинчилеп көөрү дег солун ажыл каага турар боор. Ынчангаш ол аныяктарның өзүп оор мезү-бүдүжүңге эки салдарлыг болуру чугаажок.

«Ус-шеверлер хоорайы»

ЭҢ-НЕ ЧОГААДЫКЧЫ АНЫЯК-ӨСКЕН

2014 чылдың дургузунда хемчеглер бүрүзү республиканың юбилейлеринге тураскааткан болганда, «Ус-шеверлер хоорайы» мөөрейи 100 чылдаар байырлардың демдээ-биле эрткен. Бо чылын салым-чаяанныг уругларның мөөрейи 12

тыр сайзырап-хөгжүдөр, ол ышкаш немелде өөредилгениң өөредилге-кижизидилгезининг шынарын бедидер-арганы бээр сорулгалыг. Ус-шеверлер маргылдаазына кайгамчык салым-чаяанныг уруглар келген дээр болза, хөөредиг эвес.

Школачылар мөөрейинин

бөлгүмнерже кээп турар уругларның саны немежи, көвү-деп турар. Оларның аразында сонургалдар аайы-биле, оолдарның хөй кээп турары өөрүнчүг. Олар чүгле техниктиг угла-нышкын эвес, а турисчи, шериг-патриот, спортчу бөлгүмнерни шилип ап турар. Республиканың немелде өөредилге төптениң башкылары бөлгүмнерже оолдарны калбаа-биле хаара тударын чедип алган.

Салым-чаяанныг уругларның мөөрейинин жюри кезигүннениң эң-не нарын айтыры — тиелекчилерни тодарадыры. Ынчалза-даа мөөрей болган соонда, аңаа черле тиелекчилер турар. Номинацияларның хөй болганы-биле назы-хар аайы-биле тиелекчилер хөй болган. «Чазаныкчы-тургузукчу» (7-8 класс) — Амыр Херел (Кызыл), 9-11 класстар — Айбек Ооржак (Өвүр кожуун), «Эге техниктиг

Судно хевирин кылып турары.

(Бай-Тайга кожуун), 9-11 класс — Ай-Херел Намчыл (Кызыл кожуун), «Авиамодель кылыры» (6-8 класс) — Сергек Ыдамчар (Чаа-Хөл кожуун), 9-11 класс — Айсан Монгуш (Улуг-Хем кожуун), «Судно модели кылыры» (6-8 класс) — Менгилең Ооржак

(9-11 класс) — Анатолий Ондар (Кызыл кожуун), «Каасталга эт-херекселдери кылырының уран чүүлү» — спицалар, чүве аргыыр аткактар-биле аргыыры (5-8 класс) — Елена Иванова (Кызыл хоорай), 9-11 класс — Елена Пирогова (Каа-Хем кожуун), чинчилер-биле эжери (5-8 класс) — Анна Харланова (Кызыл кожуун) дээш, оон-даа өскелер боттарының кайгамчык чараш кылыгылары-биле тиелекчи черлерге төлөтүг болганнар. «Ус-шеверлер хоорайы» мөөрейинин тиелекчилеринге база оларны белеткээн башкыларына ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының шаңналдарын, а кижикчилерге сертификаттары тывыскан. Номинацияларның тиелекчилери июнь айда Бүгү-россияның «Океан» уруглар төвүнче дыштанып чоруурлар.

Арынны Валерия КОНГАР белеткээн.

Чуруктарны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының парлалга албанындан алган.

Ышка өрттедип чуруур мөөрей үезинде.

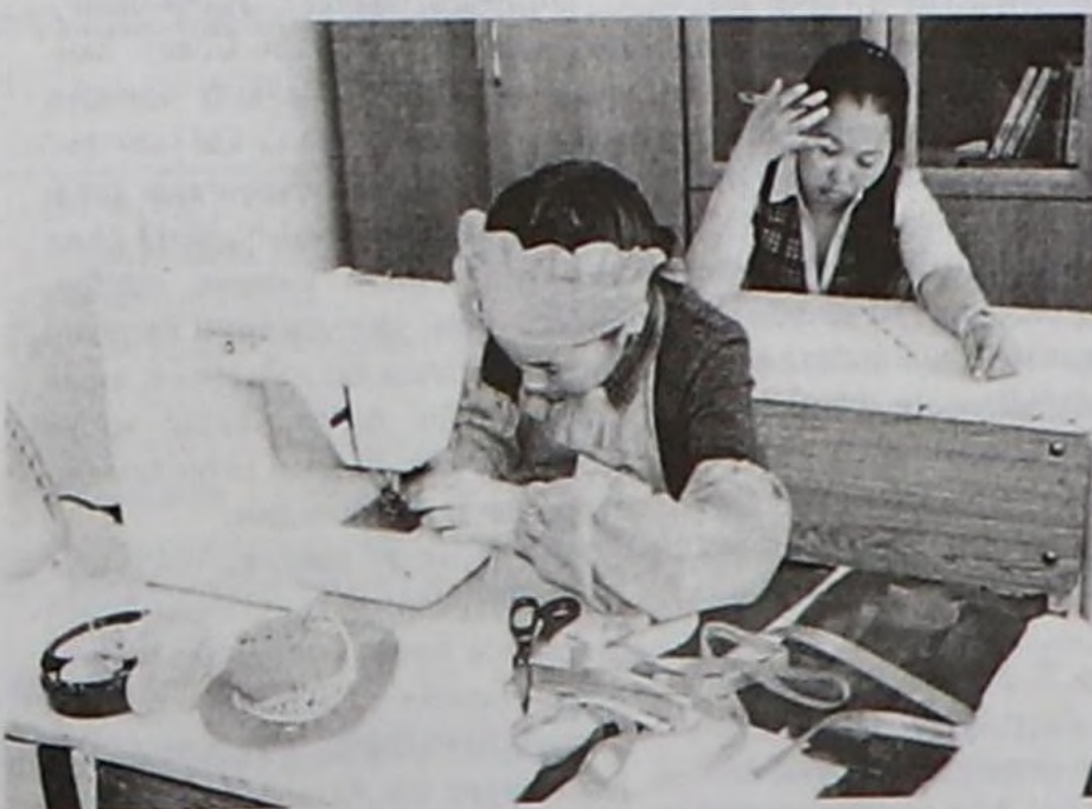
таар эртип турары бо. Ол 100 чылдың июнь 1-де тургустунган.

Мөөрей «аныяк»-даа бол, школачыларның болгаш оларның дагдыныкчы башкыларының аразында аажок нептерээ-ни бо удаада кижикчилерниң бодыткаан. Аңаа Кызыл, «Довурак хоорайлардан база республиканың 15 кожуунун-даа хире өөреникчи иде-п-айлыг киришкен. Уруг бүрүзү мөөрейниң кожуун чергелиг чадазын эрткен, республика деңгелдиг чадазынче эрткен.

«Ус-шеверлер хоорайы» мөөрей техниктиг, ус-шевер каасталга кылыгылары кылыр салым-чаяанныг уругларны болгаш аныяктарны тодарадыр, улаш-

байырлыг ажыдышкынынга ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей сөс ап, байыр чедирген: «Уран чүүл байырлалы — ус-шеверлер мөөрейи уругларның сагылга-чурумун, угаан-бодалын, чүве сактып алырын, кичээнгейин болгаш даап бодаашкынын сайзырадырынга улуг ужур-дузалыг». Чаңгыс хүннүн дургузунда уруглар боттарының чаа хоорайын — чаа экспонаттарлыг, чаа күзел, чогадыкчы бодалдарлыг хоорайларын тудуп үндүрген.

Республиканың уругларның немелде өөредилге төвүнүн директорунун хүлээлгезин күүсөдип турар Оксана Беляеваның чугаалап турары-биле алырга, чыл келген тудум, аңгы-аңгы

Шевер кыстар мөөрейи.

чогаадылга болгаш хевирлээри» (4-6 класс) — Чиңгис Дандар (Кызыл кожуун), «Чонар-даш» (7-8 класс) — Булат Донгурак

(Чөөн-Хемчик кожуун), 9-11 класс — Алдын-Херел Тырык (Кызыл кожуун), «Чаартылга болгаш чогаадылга ажылы»

Төрүттүнгенинден бээр 90 чылынга...

Үндезин тыва культура төвүгө Тываның Улустуң чогаалчызы Салим Сазыгович Сүрүң-оолдун 90 харлаанын тураскааткан байырлыг кезээ болган. Аңаа ТР-ниң культура сайыдының оралакчызы Михаил Монгуш байырлалда чыылган чонга байыр чедиргеш, чогаалчының кылып каан ажилдарына бедик үнелелди берип, ооң чогаалдары 18 янзы даштыкы дылдарда парлаттынганын, хөй-хөй шүлүктери чоннуң ынак ырлары апарганын, балалбас исти арттырганын демдеглээн.

ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тываның Улустуң чогаалчызы Эдуард Мижит тыва чечен чогаалдың үндөзлекчилериниң бирээзи С.С.Сүрүң-оолдун төрүттүнген хүнүнде аныяктарга ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнүн бадылгергейлерин тывыскан. Ол дээрже Кызыл хоорайдан Алексей Конгар, Орлан Дамба-Хуурак база Барыын-Хемчик кожуунун Ак-Довурак хоорайдан Эльза Ооржак олар-дыр.

Тываның Улустуң чогаалчызы Александр Даржай чылыг-чимчак сактышкынын чыылган чон-биле үлөшкен. «Бо сарыг өртемкейге төрүттүнгеш, кижикажан, кааа чурттап чорааны кол эвес, бодунуң төрөөн чону дээш чүнү кылганы, кандыг исти арттырып кааны чугула» — деп,

өндүр улуг чогаалчывыс Сергей Бакизович Пюрбю чугаалаан болгай. Салим Сазыговичке хамаарыштыр чугаалаар болза, ооң арттырган истери дыка ханы. Чогаалчы Өлчей-оол Монгуш мынчаар оюн-баштак чугаалаанын утпас мен: «Салим Сазыгович кымның оглу? Ол дээрже көк-көк даглар аразында озалааш хемге авазынга даңгырагларышаан, лейтенантының даалгазы-биле ногаан ортулукка өске кадайдан төрүттүнген». Дыка-ла чечен-мерген, ханы уткалыг оюн-баштак. Ол чогаалчының романнарының, тоожуларының аттарын чаңгыс домакка адап кааны дыка солун. Ол дээрже улуг хүндүткелдин демдээ дээрзи чугаажок.

С.С.Сүрүң-оол амгы үеде Тываның 40-50 хар иштинде чогаалчыларының кижизидилгезинге улуг үлүг-хуузу кириген. «Тываның аныяктары» солуннуң чанынга «Дамырак» чечен чогаал каттыжышкынын ол удуртуп, оларның чогаалче оруун ажыдышкан. Ол улуг ачы-хавыязы дээш аңаа Тываның Комсомол шаңналының лауреады атты тывыскан. Литература фондузун удуртуп тургаш, чогаалчыларга материалдыг болгаш моральдыг дуза чедирер ажылды бедик деңгелге тургускан. Ол кайгамчык өндүр, чаагай чогаалдарны бижээн. Тыва шүлүкке чаа эгелээшкенин кылган. Шүлүк тургузуунуң төнчү аяннажылгазын чогааткан кижик — Салим Сазыг-

ович. Сталинчи репрессияларга хамаарыштыр бир дугаар бижээн кижик — база Салим Сүрүң-оол. «Баштайгы ынакшыл» деп тоожузуунуң чамдык эгелерин үеге дүүшпес дээш (репрессия дугайында) ап каапкан турган. «Лейтенантының даалгазын» күрүнениң айыыл чок чорук черинге ажилдап тургаш, көргөнбилгенинге даянып бижээн. «Дагын таныжылга», «Ийи чагаа» деп ажилдарын тыва чечен чогаалдың дээжи деп санаар мен. Шиини-даа бижээн, ону «Улуг-Хем» альманагынга парлаан бис. Очулгаларны бедик уран-чечен дылга очулдурган.

С.С.Сүрүң-оол — аажок биче сеткилдиг, хүндүлээчел кижик. Хөй чүве чугаалавас. Чугаалаанда өзүн өттүр чугаалаар. Шын дээш туржуп чаңчыккан. Ооң чогаалдарын ынчангы идеология хүлээп албас турган. Ниитилелде бүгү оюлганнарны чаза тыртып кээр чогаалчы. Оон ам-даа өөренир апаар бис. Ол — тыва дылдың бүгү курлавыр сөстөрүн ажыглаан, психологтук чечен чугааларны бир дугаар шыңгыы ажыглаан чогаалчывыстыр. Тываның көк-көк дагларының оглунуң 100 харлаан юбилейин черле улуг театрга эрттирери чугула. Ооң чону хөй, мөгейикчилери бо бичии залга сыңышпас. Силер бүгүдениң бо кезээде келгениңер дээрже-ле чогаалчыга бедик хүндүткелдин демдээ-дир. Чогаалчы кижилерге чаагай кежиктерни күзедим. Олча-омак силерни

ойбайн чорзун деп йөрээдим» — деп, Александр Александрович байыр чедирди.

Улаштыр чогаалчылар Клара Сагды, Николай Куулар, Мария Күжүгет башкызының дугайында чылыг сактышкынын кылды. «Мажалык» чечен чогаал каттыжышкынын кежигүннери чогаалчының өскөн-төрөөн чери Ак хемде арт кырында С.С.Сүрүң-оолга тураскаалды беш чыл бурунгаар тургусканын, бо чоокку хүннерде ону аштап-арыглап, чараштап улуг ажылды кылганын шүлүкчү башкы Лидия Ооржак төгүлүг фото-чуруктарны көргүспүшаан, тайылбырлаанын чыылганнар улуг сонургал-биле көргөн. Удавас «мажалыкчылар» Ак хемче «Сүрүң-оолдун копказы» деп аян-чорукту кылырынга белеткенип, күзедиг кижилерни киржиринче чалап турар.

Чогаалчының төрели Шекпээр суурнуң чурттакчызы Алдын-кыс Монгуш даайының дугайында солун сактышкынын чугаалап берген. Артистер — чоннуң ынак ыраажылары Анзат Куулар, Демир-оол Кежиктиг, Титов Санчат, Айдысмаа, Игорь Көшкендейлер ыры-шоору-биле бараан болган. Уран номчулганың тергиннери, национал театрың артистери, чогаалчының шүлүктөрүн номчаан. «Кара дашка харылыг» деп шииден үзүндүнү ойнаан.

Чараш кезээ бистерниң сагыш-сеткилдеривиске уттундурбас болушкун болуп артар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Төрөөн черим — өскөн уям

— Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чылынга тураскааткан «Төрөөн черим — өскөн уям» деп фестивалга Чадаана хоорайның хоочуннары кириштивис.

Аңаа 60-80 хар үези хоочуннар киришкеш, 3-кү черни чаалап алдывыс. Баян-Тала, Чыраа-Бажы 1-ги, 2-ги черлерге төлөптүг болган. 12 херээжен, 3 эр хоочуннар «Мен — Совет Эвилелиниң хамаатызы мен», «Орденниг Тыва», «Даа кожуун — Чөөн-Хемчик» деп ырларны хөйүнүң ырызынга ырлаштывыс.

1960-2000 чылдарда Чөөн-Хемчиктин уран чүүлүгө эң идепкейлиг киржип чораан бот-тывынгыр артистер дугайында «Салым-чаяанныглар чурту — Даа кожуун» деп шүлүктү чогааткаш, шаңнаттым. Херээжен хоочуннар солун бот-чогаалдарны көрүкчүлөргө бараалгаткан. Кежээки школада орус дыл башкызы Шаңгыр Алдын-ооловна Ондар украин чогаалчы Петрусь Бровканың «Братство» деп шүлүүн кайгамчык күүсеткеш, хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. Бир эвес кожуун, хоорай чагыргаларында ажилдап турар хоочуннар киришкен болза, 1-ги черни чаалап алыр турган бис. Даргалар уран чүүлдү сонургал киржирге, чон аажок сорул кирер болгай.

1962-1974 чылдарда партия райкомунуң бирги секретары Шулуу Давааевич Куулар бистиң-биле кады республика чергелиг фестивальдарга 12 чыл иштинде доктаамал киржип келди. Ооң үезинде кожуун республикага фестивальдарга 9 дакпыр 1-ги черни ап, өске кожууннарга үлегерчижек болуп чордувус. Ш.Д. Куулар — бот-тывынгыр уран чүүл артистерин аажок хүндүлээр дарга. 70-90 харлыг хоочуннар ооң дугайында чылы-биле сактып чугаалажыр бис.

1989 чылдан 2004 чылга чедир 6 дугаар профучилищени директорлап тургаш, ооң арга-дуржулгазын ажыглап турдум. Кожуун фестивальдарына өөреникчилериниң-даа, башкыларның-даа коллективтери 1-ги, 2-ги черлерни доктаамал ап чордувус. 2003 чылда республика чергелиг «Тыва — бистиң өргээвис» деп фестивалга 1-ги черни бүзүрелди-биле чаалап алдывыс. Хоочуннарның үлегерин амгы шагның аныяк-өскени эдерер болза эки.

Саар-оол МОНГУШ.
Чадаана хоорай.

Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылынга

Элчин

Бижикчи Танов Чигденниң Тываның Совет Эвилелинге элчини чораан Муныя-Базыр Давааевич Монгуштуң дугайында бижээн барымдаалыг чүүлүн дыка сонургап номчудум. Эгези 2013 чылдың № 21, 22 «Шында» үнген чүве. Ам бо 2014 чылдың март 20-де үнген «Тыва бижиктин баштайгы орук изекчизи» деп чүүлүн номчааш, Муныя-Базыр Давааевичини көргөн болгаш, ооң дугайында сактып олурдум.

Ол үеде шыырак эртем-билиг-лиг кижини Тываның Совет Эвилелиниң элчини кылдыр чорудуп турган болбайн аан. Ол кайгамчык депшилгелиг, бурунгаар үзел-бодалдыг, төрөөн чурту, чону дээш ажилдап чораан кижини көргөн, билер, ооң уруг-дарыын өөредип чораан болгаш бо кайгамчык кижик билдиртпейн, ол-ла хевээр чоруй баары ол-дур аа дээн сеткилим-биле бо чагааны бижидим.

Очерктен ап көөрге, 1945 чылдың февраль айда Бажың-Алаак сумузунга элчин кымны-даа мурнай «Арыг-Бажы» МЧАЭ-ни организаптап тургускаш, улуг ажыл-агый чери чедир хөгжүткен болду. 1946 чылда Муныя-Базыр Давааевич баштайгы колхозтуң даргазынга соңгуткан — деп, Танов Чигден бижээн. 1963-1964 өөредилге чылында Бажың-Алаак ортумак школазынга орус дыл башкылап, элчинниң ийис

Муныя Давааевич Монгуш.

мен. Ооң дугайында Танов Чигденниң чүүлүндөн билип алдым.

Төгүлүг 100 чылга уткуштур кончуг улуг харысалгалыг ажылдар чоруттунуп, ооң-биле чергелештир Тывавыстың чаарттынып, сайзырап турарына өөрүвес аргажок. Репрессияга таварышкан Буян-Бадырғы, Хемчик-оол, Чүрмет-Дажы, Данчай, Муныя-Базыр Монгуштуң хөрек чуруктарын азы сиңилбип кылган тураскаалдарын чаңгыс черге чыскаай тургузуп каар болза, Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чыл оюнга төгүлүг белек болур-дур ийин. Бо чырык, чаагай амыдыралывыстың эгезин олар изээн дээрзин келир үениң аныяк-өскени билер турар ужурлуг.

Өскелерниң санал-оналын дыңнаксап артым.

Алдын-кыс САРЫГЛАР,
РФ-тиң ниити билиг школаларының хүндүлүг ажылдакчызы.
Кызыл хоорай.

Чээрби харлаан

Апрель 26-да В.К.Национал хөгжүм-шии театрыга Санкт-Петербургу театр уран чүүлүнү акадemiaзыны 1994 чылда докзукчуларының юбилейлиг концерти болган.

Көрүкчүлөр залда хостуг олут чок кылды чыылган. Соңу найыс лалдан чээрби чылда турар бөлүктүң башкызы Татьяна Селянина байыр лалга киржип чедип келгени артистерни-даа, көрүкчүлери-даа өөрткен чугаажок. А башкызын боодал чечектерни, су белектерни сөңневишаа «питержилер» чаа оюн көргүзүглери, чогаалчы чедишкенин бераалгаткан.

— Тывада дөрт дугаа кээп турарым бо. Бо кайгамчык оранче күзедим биле кээр-дир мен, чүт дизе мында мээң ажы төлүм-биле дөмей апарга доозукчуларым (үш бөлүк) ажилдап-чурттап турар. Дыка-ла өөрүнчүг, байырланчыг чурттап турар-дыс силер. Бистиңде чүтүл ажыл-ла, ажыл.

20 чыл дургузунда курузумнуң чаптанчыг, чара оолдар, кыстары, чоннуң ынак, алдарлыг артистери апаргылаанынга канчап өөрүвес боор. Бистин театр академиязының башкыларының ажылынын үрө-түңнели көстүп турар бо-дур. Көрүкчүлериңер өөртүр буянныг үүлө херээңерге моон соңгаар даа бедик чедишкениңерни күзедим. Тываның биче сеткилдиг, хүндүлээчел болгаш кайгамчык салым-чаяанныг чонунга мөгейип тур мен — деп, Татьяна Трофимовна байыр чедирди.

Байырлыг кезээге ТР-ниң культура сайыды Вячеслав Донгак бөгүн национал театрың кол өзүн тургузуп турар болгаш улуг сценаже үнүп эгелээниңден бээр 20 чыл оюн демдегледип турар артисттерге изиг байыр чедиргеш, артистер Анай-Хаак Донгакка, Елена Ооржакка яамының хүндүлел бижиктерин тывыскан. ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлел бижиктерин депутаттарның мурнундан Лориса Ооржак ТР-ниң Улустуң артизи Эдуард Ондарга, ТР-ниң алдарлыг артистери Леонид Каң-оолга, Саяна Сатка, Ляна Өндүргө тывыскан.

Юбилейлар ийи кезектен тургустунган солун концертин көрүкчүлериңе бараалгаткан.

Светлана БАЛЧЫР.

Байыр чедиришкени

Тываның күрүне университединин тыва филология болгаш ниити дыл эртемнин кафедразының доцентизи, филология эртемнеринин кандидаты, угбавыс Елена Мандан-ооловна КУУЛАРГА төрүттүнгөн хүнү-биле изиг байырывыс чедирип, бүгүле экини күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс: Ажылынга кызымак,

Аймак чонга хүндүткелдиг, Ажы-төлгө үлгерлиг, Авыралдыг угбавыстың Аас-кежи чечектелип, Амыр-тайбың чурттаар болзун. Улус-чонга буян кылып, Узун назын назылазын. Төөгүлүг үелиг Төрзөн дылын шинчилээр, Эчис-сорук күзели Эгүүр шагда бүдүп чорзун!

Хүндүткел-биле, думалары Демчик, Хертек СОТПАЛАРДАН.

ЧУРТУМ ӨВҮР

Шагның шаандан үндезин чурттап чораан төрөлүк өгбелеримниң хинин шыгжап кадагалаан, соң көжөр өдөк-хонаштарлыг Өвүр чуртумнуң улуг-чонунга, Тыва Республикавыстың демдег эрткирер юбилейлиг чылында база удуртукчу бан ажылдакчыларынга каң дег кадыкшылды, түлө ажыл-ижинге чаа-чаа чогаадыкчы чедиш-нерлиг болурун күзевишаан, дараазында шүлүк уругларын белээм кылдыр тураскааттым. Эз көргөн хайгааракчы бурганнарлыг, Эңгимелер дескиндир харап турар, Өгүүр шагдан өгбелерим хинин шыгжаан Элеп чурттаан төрөл чонуг чуртум Өвүр. Чаараңнап, аай-дедир сывырташкан, Шалышкылап, чөңгээлешкен булуттарлыг, Казыргыга бөөдеткен харын, чазын Хайыра чок ура каапкаш, кылыбы частыр. Шара чаштан чазыктырган уязындан Чалгынналып, ужуп үнген эзир куш дег, Адаан-мөөрей найырларга шүглүп турар

Алдар-аттыг мөгелерниң чурту Өвүр. Ак-көк дээрден төктүп баткан аа сүт дег, Аас-кежик чаялгалыг чуртум Өвүр, Изин баскан ие черим тыны ышкаш, Идегелдиг кадагалаан чонуг чуртум. Хүндүткелдиг ажыл-ишке сыныш дивес, Күчү-күжүн каттыштырган деми чаңгыс. Чаартыкчы хөгжүлдени сайзыраткан Чарыштарга тиилеп турар чонуг Өвүр... Өнер чонум хөөрүндө удуп чыдар Өл чаш мени өстүрүп каан ада-ием Өргүмчүм бооп, актап калыр сеткил чажыым Өйлүг назын дөгүзе-даа, өргүп чор мен. Чайның башкы беш ай бежи уткуп келир. Чаңгыланган ыым үнүп, чырык көргөн, Өске черге өссүмзе-даа ие черим: "Өскээр көрнүп чектес мен, чуртум Өвүр!"

Сарыг-оол Санчы (Базыр-оол). Кызыл хоорай, Өвүр оглу.

ЧАДААНА ХООРАЙНЫҢ КОМАРОВ КУДУМЧУЗУНДА

(Гортоп чоогунда) 1 дугаар бажының 1-ги артиразында АНГОР өшкү дүгүн улуг өртек-ле чондан база хуу ажыл-агыйлардан дугур-уга езугаар туда акша-биле садып ал турар. Даг дузун база садып турар.

Харылзажыр телефону: 8-923-268-8258.

Телевирлиг үндезинге парлаан. *****

Ие (өг-бүлениң) капиталының акша-реңгизин бажың тударынга, бажың (чурт-ар дача) садып алырынга ажылгаары-биле элини бээр.

Тел. 8923-389-70-57, 8923-543-05-47.

Телевирлиг үндезинге парлаан. *****

Уругларның ИЖИН-БААР эмчизинин (астроэнтеролог) хүлээп алышкыны Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (парк дунда).

Баш удур бижидер телефону:

8-923-55-99-365.

Эмнээшкн таарышпайн барып болур, эмчи-би-сүмележир херек.

Лицензия № ЛО -17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 22-де Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы тывыскаан.

Телевирлиг үндезинге парлаан. *****

МЕБЕЛЬНЫЙ СТОК ЦЕНТР

чаа эт-септи 1000 рубльге садып турар: столдар, прихожаялар, стеллажтар, ТВ тумбалар база өске-даа чүүлдер бар.

Тел. 8-903-077-74-74.

Черногорск хоорайның Советская кудумчузу, 0155.

Телевирлиг үндезинге парлаан. *****

Тыва Республиканың ААН «Хладоккомбинат» кылып турар ажылы-ның төлевирлиг хевирлерин:

— аш-чем бараанның соодукчуларын;

— машина шыгжаар гаражтарны чонга саландап тур.

24 шак кадарар таңныылдыг болгаш видео-хайгааралдыг.

Харылзажыр телефону: 8 (39422) 5-37-91.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

КлиматСервис

Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 54
Т: 8(394-22) 5-29-85, 8-923-261-7070

Садып тура, эштеп тургузар, арыглап, септеп бээр.

- Агаарны арыглап сериндесир кондиционерлер.
- Хат-салгынын сериндесикчи вентиляторлар.
- Агаар сериндесир херекселдер
- Агаарны арыглаар херекселдер
- Суг чылдыр херекселдер
- Бажыңга болгаш үлетпүрге ажылгаар вентиляция
- Чылыдыкчы - каминнер
- Чылыг бээр херекселдер.

ТР-ниң «Техниктиг четчелээшкин бюро-зу» КУБ дараазында ачы-дузаны чонга сүмелеп тур:

1. Шимчевес өнчү-хөреңгиниң объектилериниң бүгү хевирлеринге техниктиг документацияны белеткээр:

-техниктиг паспортту

-техниктиг планнарны

-үзүп хуваалда планнарын

Тел. (39422) 3-44-70.

2. Шимчевес өнчү-хөреңги объектилериниң: чуртталга бажың-нарының, квартираларның, чер участоктарының (күрүнең ка-дастр учедунга тургузарының азы ажылгалга кириериниң мур-нунда) эргезин бадыткаан документилен долдурарынга дуза.

Тел: 8(39422) 3-44-70, 3-44-65.

3. Шимчевес болгаш шимчээр өнчү-хөреңгиниң кымдан-даа хамаарышпас үнелелиниң талазы-биле ачы-дуза (а ол ышкаш аренда төлевирлериниң, когаралдың янзы-бүрү хевирлериниң талазы-биле).

Тел: 8 (923) 544-10-99.

Силерни хүннүң-не понедельниктен пятницага чедир 9 ша-тан 18 шакка чедир Кызыл хоорай, Красноармейская, бажың №125 деп адреске хүлээп алыр бис. Тел: 8 (39422) 3-44-65, 3-44-70.

Хүреш маргылдаазынче чалап тур

2014 чылдың май 2-де 12.00 шакта Чаян ДОН-ГАКТЫҢ чырыткылыг адынга тураскааткан 18 хар чедир аныак мөгелер аразынга тыва хүрешке республика чергелиг мар-гылдаа Чадаана хоорай-ның стадионунга болурун дыңнатпышаан, мөгелерни чаладывыс.

Деткикчилерге харыл-зажыр телефон — 8-923-543-99-42. Майя Дакар-ооловна Донгак.

УРУГЛАРНЫҢ НЕВРОПАТОЛОГ

ЭМЧИЗИНИҢ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫНЫ

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (парк дунда). Ажылдаар шактары: 9.00-18.00. Улуг-хүнде — дыштаныр хүн.

Харылзажыр телефону: 8-923-267-47-29.

Эмнээшкн таарышпайн барып болур, эмчи-биле сүмележир херек. Лицензия № ЛО-17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 22-де Тыва Респу-бликаның Кадык камгалал яамызы тывыскаан.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Тыва Республиканың Баштыңы болгаш республиканың Чазаа Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилел-дин директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Раиса Борисов-на Күжүгетке ооң өөнүң ээзи, ИХЯ-ның хоочуну, халажылгада полковник, ССРЭ-ниң милициязының тергини

Василий Хабаевич КҮЖҮГЕТТИҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын илер-гейлеп, аар чидиргнн төрөл болгаш чоок кижилери-биле үле-жил тур.

Тываның Херээженнер эвилелин билдиг удуртуп кел-ген даргазы Раиса Борисовна Күжүгеттиң өөнүң ээзи, үле-герлиг ада

Василий Хабаевич КҮЖҮГЕТТИҢ

электен мөчээни-биле Тываның Херээженнер эвилели-ниң бюро кежигүннери ханы кажыдалды ооң өг-бүлезин-ге, ажы-төлүңге, чоок кижилеринге илередип тур.

СТРОИТЕЛЬНЫЙ АЛЪЯНС
ASIA-SIBERIA
ЧЫЛЫҢЫ ҮНДҮРБЕЖИНИҢ АРГАЛАРЫ

Ооң ажылдакчылары ээлдек-эви-ден, ажылды кылыры эки чорду. Боттарының богун боттары арыглап кааптар. Оларның кылган соңгала-ры-биле бир кышты эрттир чуртта-дымыс, тергини-дир! Чылыг, аштап-чууру база эптиг, чараш-даа.

«Азия Сибирь»
удуу-биле четтирдис. Шуптуцарга ову сүмелеп тур мен.

Нина Леонченко - «Азия Сибирь» компанияның ачы-дузанын алган хамааты

2-24-51
8 908 325 07 60

ДЕП ТЕЛЕФОННАРЖЕ
ДОЛГАПКАШ, БИЛИП АЛЫҢАР

СОҢГАЛАР, БАЛКОННАР ЭЖИКТЕР
ҮЛЕТПҮР АЛЫПНИЗМИ ФАСАДТАР
ГАЗБЕТОН

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 6
www.asia-siberia.ru

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

Тудугнуң кол материалдарының садыы ажыттыгнан!!!

- чылыглар чүүлдер
- сугдан камгалаар херекселдер
- бажының кырын,
даштын каастаар чүүлдер
- тудуг холуксаалары
- дунзаалап каннаар монтаж херекселдери

Шунтуң Хабаевич өртектерин-биле!

- Сантехника
- Одалга чылыын, суг дамчыдар херекселдер
- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»
Фрактал баазасы **5-22-46**

Хүннүң чидиг айтырыгы

ХЕМ-СУГДА ЧЕЛ-КУДУРУК БАР ЭВЕС...

Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг сумузунуң чуртта-чылары 2012 чылдан бээр кожуун төвү-биле аргыжар Хемчик көвүрүүн улуг суг алгаш барганынын соонда, түределди көрүп эгелээн. 2000 чылдар эгезинде Хемчик хемни кежилдир үе-дүпте кылган эрги көвүрүгнүң орнунга, ооң шала адаа чарынгга чаа көвүрүгнү кылган турган. Он ажыг чылдарның дургузунда көвүрүг сандан үнүп, чоокку чылдарда барык доктаамал айыылдыг байдалга туруп келген болгаш, ону бола септеп-селиир, быжыглаары чаңчыл апарган турган деп болур. Кызыл-дагжылар аңаа шептеп, демнини-биле ажылдап шаг болганнар. А 2012 чылда Хемчик улгадып, үерлээн соонда, көвүрүгнүң үштүң бир кезин суг алгаш барган. Бистиң корреспондентивис Светлана Балчыр аңаа четкен. Журналисттиң караа-биле көрүп, кулаа-биле дыңнаанын бо чүүлден номчунар.

Кызыл-Дагга чедип келгеш, душкан-на кижилеримден кайы хире амыдырал-чурттап турарын сонургаарымга, чаңгыс-ла берге чүүл — кожуун төвү-биле аргыжылга деп харыылаар болдулар. Көвүрүг чокта ындыг болбайн канчаар. Тээлиже черектиг улус Көп-Сөөктээш, Шат оруу-биле долганып аргыжып турар. Ол дээрже үе-шакка-даа, акша-төгерикке-даа хамаарыштыр алырга, улуг чарыгдал ышкажыл. Ооң кадында чорумал машиналарга олуруп, амы-тынын айыылга чыгаар ужурга таваржып турарын кызыл-дагжылар чажырбайн чугаалаар чорду. Ылаңгыя өөреникчи ажы-төл кожуун төвүнге эр-тип турар янзы-бүрү маргылдаалар, мөөрейлерге киржир дээш душкан-на машиналарны дозуп олуруп турар. ЕГЭ экзаменнери дужаарда база ындыг, чүге дизе оларны аргыштырар тускай автобус Кызыл-Даг школазында чок. Улуг кижилер база-ла чорук кылырда, кожуун эмнелгезинге, чагырга черинге черектигге, банкыдан акша-төгерики уштуп алырда дээш, өске-даа чоруун чогууда хуу кижилерниң машина-хөлгезинге хөлзилеп чорааш, чедип турар.

«Берге байдалывысты дарга-бошкалар шагда-ла билер, чагаа-хорааны чогуур черлерге бижип-даа шаг болуп тур бис. Харыы сураг-ла, сураг. 4 миллион рубльдиң тендерин «Бурвод» деп организация ойнап алгаш, көвүрүүвүстү шынарлыг кылдыр кылып шыдавааны ол-дур, көвүрүгнүң кыдыгларын кончуг идегелдик кылдыр быжыглаар турган» — деп, чурттакчылар хомудалын илеретти.

Көвүрүг дугайында айтырыгны тургускаш, чарт харыы албайн келгенин чажырбадылар. Көвүрүг тудуу бо чоокку чылдарның планынче-даа кирбээн хирелиг деп кызыл-дагжылар чигзинип турарын ча-

жырбады.

Чоннуң улуг шүүдел, түределдин болдурган көвүрүгнүң байдалын караавыс-биле көөр дээш Хемчикке халдып чоруптувус. Кызыл-дагжылар аңаа чедир орукту делгемчидип, дажын арыглап-аштап,

Хемчик көвүрүү.

улуг ажылды чорудуп тура, көвүрүг чок арткаш, ол ажылын ара каапканы илдең. Орукту дескилээр дээш орук дургаар төп каан сай-довурак тейжигештер ону бадыткап турар. Олар бир-ийи чыл дургузунда хат-шуурганга алзып, эстип-чидип чыдары көскү.

Бо-ла болгай Хемчик! Ооң арыг-кылаң, шапкынын кижимагадап ханмас. Көвүрүг ыргак-дагыр, дыйлагар апарган көстүп чыдыр. Эрик кыдыынга кээп, бедигээш элден харап-каш, чүрээм сирт кынды. Көвүрүгнүң үштүң бир кезин чок! Ооң Кызыл-Даг талазынче ужуң суг чире шаап алгаш барган.

Көвүрүг ажылдавайн турар, үерлген деп демдеглээн чаңгыс-даа им-демдек чок. Ону үерлген деп билбес улус дүне, караңгыда ырак-узактан халдып кээр болза, айыыл-халап бооп болуру мыяда-дыр. Хемчиктиң ол-бо талазынга көвүрүг үрелик дээрзин та-

йылбырлап бижээш, көвүрүгнү моондактай дуглап каар болза эки-дир. Чүге кандыгдаа демдек салдынмааныл дижип турувуста, Хемчиктиң дуу талазында машина караңгы халдып олур. УАЗ канчап-чооп аргастанып кежил болурун бистиң чолаачывыс Слава Хемчикти кешкеш, биске бадыткаан кижини, Шат оруу-биле долганып чорбайн, Тээлилеп чана бээр аргалыг апарганывыска амырап турдувус. А «Жигули», «Волга» дээн ышкаш машиналар канчап кижип шыдаар болду деп бодап, элдепсинип кайгап турувуста, ол чарыкта машина көвүрүгже чүткүп үнүп кагды. Бистер алгы-кышкывыс төге-ле бердивис. «Ойт, хоржок-хоржок! Урелик көвүрүгнү көрбес-тирсен бе?!». Чолаачы бисти кайың дыңнаар, шапкын Хемчик-

болгай. Харын-даа ол машиназын доктаадып-каш, кабиназындан үнүп кээп, бурунгаар кылаштап, харагылап, хемче көвүрүгден бараадап көөр-даа. Ам-на үерлген көвүрүг-дүр деп билеп кааны ол боор, машиназын хөдөлдиргеш, дедирленип ыңайлап бар чор. «Кызыл-Даг кижизи эвес-тир бо. Чүү кижини боор?! Караңгыда халдып келген болза, айыыл болур тургандыр» — дижип, эрик кыдыында дүвүрөп тур бис.

Канчангаш-ла көрүптө-ривиске, демги аныяк кижини машиназы-биле Хемчикке чүткүдүп кирди-ле! «Орта төл боор бе? Оода агым аайы-биле чүткүтсе! Көвүрүг адаанче чүткүдүп чүзүл... Ол-ла-дыр, кадалып кагды!» — деп катап база алгы-кышкывыс-даа аажок. Чолаачы кабиназындан үнүп кээп, хемни сүзүп, машиназын долгандыр кылаштагылааш: «Ээй, дузалажыңарам! Мени үндүр тыртыңар, эрлер!» — дизе-ле, эзири шыырак кижини болду. Ам-на чүвениң ужуру билдинген. Аңаа кижини хемче ынчаар чүткүдөр боор бе. Амы-тынындан-даа кортпас, машиназын-даа камнапас, элдептиг. Бодунуң машиназы дээрзинге чигзиндивис.

Кызыл-Даг суму чагырга-газының даргазы А.Б.Иргитчиик машиназы-биле эрикче үндүр тыртып аары билек, караңгы имир дүшпээнде оруувус уламчылап чоруптувус. Кым, чүү дээрзин суму чагырга-газының даргазы тодарадып чугаалажы бээри чугаажок болгай.

тиң шимээн-даажы аажок-ла

ТҮҢНЭЛ СӨС: Бай-Тайга кожуун чагыргагазы, Кызыл-Даг суму чагыргагазы демнежиб тургаш, Хемчик көвүрүүнүң айтырынын чогуур черлер-биле шиитпирлевес болза, айыыл-халап болуру мыяда-дыр. Орус улустуң мерген үлегер домаа бар: «Диңмирээшкин диңмиреевээн шаанда, ирей тейлээр эвес». Бо таварылгада ооң утказы Хемчик көвүрүүнде байдалды дыка эки тайылбырлап турар. Баш удур хемчег албас болза, хоржок. Чай келди, хем улгадыр, үер-чайык болуп болур. Далаш чорук-херектиг кижилер канчап-чооп-даа болза, Хемчикти кежерин оралдажы бээр таварылгалар турбас деп кым-даа магадылап шыдапас.

Чонну түрөтпейн, Бай-Тайга кожуунуң удуртукчулары республиканың удуртуп-баштаар черлери-биле сүмележиб, демнежиб тургаш, чогуур хемчээң алыр боор дээрзинге идегээлиңер. Он-на хире чыл болгаш сугга алзыптар көвүрүг тудуп каан кымның буруузул, шынар чок кылдыгган көвүрүгнү кандыг комиссия хүлээп алганын? Тодарадыр айтырыглар хөй.

Дарый кандыг дуза чедирип болурул? «Далайга дамды дуза» дижири дег, кижини бүрүзү үлүүн кириштирип, херек болза, кайда-даа чурттап-ажылдап чоруур бай-тайгажылар шупту акша-төгерики чыыр бис бе азы чүл. Үе көргүзө бээр ыйнаан.

Амдыызында оваарымчалыг болуп көрүңер, чонум, хемсугда туттунуптар чел-кудурук бар эвес.

Светлана БАЛЧЫР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Элээдилер хүрежи

Бай-Тайга кожуунуң төвү Тээли суу РФ-тиң болгаш ТР-алдарлыг чурукчу куш-культураның баш спорттун тергени Киров Түлүшев Хунанның 70 харлыгына тураскааткан 18 харга чедир оол аразында тыва хүр маргылдаазы кон эки эрткен. Аңаа республиканың шу кожууннарындан мөге киришкен.

Маргылдаага аажо чараш аргаларны С Хөлдүн, Өвүрнүн, Ч Хөлдүн, Улуг-Хем оолдары көргүскөн. Рештиң ажыдышкыны кожуунуң Төлээлекчил хуралының даргазы К оол Седип, чагырга дагазы Чап Донгак олар с алгаш, Киров Түлүшеви-ге байыр чедиргеш, Бай-Тайга кожуунуң «Арзыл мөгежи» атты тывыскаң.

Бай-Тайганың аны артистери солун концер көргүзүүн бараалгата Маргылдаага хүреж келген аныяк мөгелери аразында Наадым, Ш гаа байырлалдарының рештериниң үшкү-дөр черлерин ап турган спортчуларның хөй болганын решти каастаан.

Чидиг-чидиг демисе диң түңнелинде Субуд Куулар (Өвүр кожууну шүүлген, Сайын-Белек Кулар (Шеми суур) үжүтүлешкен. 3-4-кү черлерин Чаян Хертек (Бай-Тайга кожуун), Саян Мижит-Дорж (Улуг-Хем кожуун) ту тузунда алган. «Эң-не чараш арга дээш» Куусалч Ондар (Сүт-Хөл кожуун), «Эң-не чараш девиг дээш» Чимит Монгуш (14 харлыг олар тускай шаңналдарга төлөптиг болган.

Шаңналдары — усеверниң бодунуң чазара шы медальдар. Ол ышкаш өртектег белектер, акша шаңналдарын тывыскаң. Байырлыг хемчегге тураскааткан маргылдаа-даа чоннуң сеткилинге таарышкан. Киров Түлүшевчининиң ажы-төлү, чону мөгелерини эвилең-ээлдек уткуп ал хүндүлээн.

Чамыяң ОНДАР культураның болгаш спорттун тергинини. Ак-Довурак хоорай.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нинител-политиктиг килдиз — 2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-нинти амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 7974. Чагыг 52. Номери парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилериниң дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлатынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгган саннары болгаш өске-даа фактылары дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.